

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשות בהר-בחקתי תשס"ו
מספר 653

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שמיטה ויובל - עיון בסוגיית התלמוד ובשיטות הראשונים*

אחת התקנות שתיקן הלל הזקן היא פרוזבול, כאשר ראה את העם שנמנעו מלהלוות זה לזה (גיטין לו ע"א). שואלת הגמרא במקום, כיצד ייתכן שבכוחו של הלל לבטל שמיטה, שהיא מדאורייתא, ועונה על כך אביי, כי מדובר בשביעית בזמן הזה (וכוונתו אף לזמנו של הלל הזקן, כאשר הבית השני עמד על תלו). נימוקו של אביי מסתמך על הופעת השורש ש'מ'ט' פעמיים בפסוק: "וזה דבר השמיטה שמוט" (דב' טו:ב). ההופעה הכפולה מלמדת כי מדובר בו על שתי שמיטות - שמיטת קרקע ושמיטת כספים, ורק כאשר נוהגת הראשונה, נוהגת גם השנייה.

בימינו (וכאמור גם תקופת הלל נכללת בציון זמן זה), אומר אביי, אינך משמט קרקע ולכן אינך משמט כספים, ותקנת הלל היא כנגד "זכר לשביעית" שתיקנו רבנן, אשר אף בשלו נמנעו העם מלהלוות. אומר רש"י על-אתר (ד"ה "בשביעית בזמן הזה"): "ואע"ג דהלל בבית שני הוה, סבירא ליה לאביי דבבית שני, הואיל ולא היה יובל נוהג, לא נהגו שמיטין מדאורייתא".

כלומר, הבסיס לשמיטה, לפחות מדאורייתא, הוא קיומו של יובל, ובאין יובל אין שמיטת קרקעות, ולכן גם אין שמיטת כספים.

יש לבחון את השאלה מדוע לא נהג יובל בבית שני, ולעניין זה מן הראוי לבחון הסוגיה במסכת ערכין (דף י"א ע"ב) הנוגעת בעניין בדרך עקיפה.

הגמרא שם מצטטת את האמור בסדר עולם רבה, פרק ל': "תא שמע: ר' יוסי אומר מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב". בלשונו היינו אומרים כי ישנם תאריכים המועדים לפורענות. הדוגמא שנותן ר' יוסי היא ט' באב, והוא ממשיך:

אמרו משחרב הבית בראשונה אותו היום תשעה באב היה, ומוצאי שבת היה, ומוצאי שביעית היתה, ומשמרתו של יהויריב (אחת ממשמרות הכהונה בביהמ"ק) היתה... עד שבאו אותם אויבים וכבשום, וכן בשניה (היינו בחורבן השני).

על הברייתא הזו מקשה הגמרא מהאמור ביחזקאל (מ:א): "בעשרים וחמש שנה לגלותנו¹ בראש השנה בעשור לחודש בארבע עשרה שנה אשר הוכתה העיר". ציון הזמן בפסוק אינו ברור: והרי ראש השנה הוא באחד בתשרי, מהו אפוא "בעשור לחודש"? ועונה הגמרא: "איזו היא שנה שראש השנה שלה בעשור לחודש? הוי אומר זה יובל", שכן, כאמור בפרשת בהר (כה:ט), רק ביובל מעבירים שופר תרועה ביום הכיפורים, בעשור לחודש, ואז מתחילה שנת היובל. על-פי האמור בפסוק ביחזקאל, חלה שנת היובל ארבע עשרה שנה אחרי החורבן. מחישוב זה עולה כי חורבן הבית אירע בשנה השלושים ושש ליובל. שנת הארבע עשרה לחורבן היא שנת החמישים (שהיא גם מוצאי שביעית, שכן השביעית שלפניה היא השנה הארבעים ותשע). הורר ארבע

* מאמר זה מוקדש לזכרו של אבי מורי חיים אלימלך בן שלמה אדלר, שהלך לעולמו בט' באייר תשס"ו, תוך כתיבת מאמר זה. יהי זכרו ברוך.

¹ יחזקאל הוגלה עם גולת יהויכין, אחת עשרה שנה קודם החורבן.

עשרה שנה, שני מחזורי שביעית, ותקבל כי החורבן לא היה במוצאי שביעית אלא במוצאי שנה ראשונה, בניגוד לאמור בכרייתא.

לאחר שקלא וטריא נרחבת מוצאת הגמרא תירוץ שעיקרו הוא, שאת מספר שנות גלותו ואת מספר השנים שעברו מהחורבן, מנה יחזקאל מהשנה שלאחר המאורע ולא משנת התרחשות המאורע עצמו. כזה נפתר אפוא עניין ההתאמה של שנת החורבן הראשון למובאתו של ר' יוסי.

כזכור אמר ר' יוסי בסדר עולם רבה, כי אותם נתונים של זמן שהיו בחורבן הראשון היו גם בחורבן הבית השני. שואלת הגמרא שם (ערכין יב ע"ב): "ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה?" - האם אכן גם חורבן בית שני היה במוצאי שביעית?

כדי לענות, מפרטת ומונה הגמרא את תולדות הבית השני: "בית שני כמה קם (=כמה שנים עמד)?" והתשובה: ארבע מאות ועשרים שנה שלמות (ועוד עשרה חודשים ותשעה ימים - עד ט' באב). ארבע מאות שנה הם שמונה יובלות, והרי עשרים השנה הנותרות מסתיימות בשנה שישית ולא במוצאי שביעית, ויוצא כי הבית נחרב בשנת השמיטה עצמה ולא במוצאי שביעית!

הגמרא מתרצת, שהברייתא של ר' יוסי היא לשיטת רבי יהודה, הסובר ששנת היובל "עולה לכאן ולכאן". משמעות שיטתו של ר' יהודה היא ששנת היובל, שנת החמישים, היא כבר שנה ראשונה לשמיטה הבאה ולמחזור היובל הבא. שיטתו היא בניגוד לשיטת חכמים, שלפיה שנת היובל היא שנה לעצמה (כלומר שנת הארבעים ותשע היא שמיטה, שנת החמישים היא יובל, והשנה החמישים ואחת היא שנה ראשונה לחישוב שמיטין ושנה ראשונה במניין היובל הבא).

לפי שיטת ר' יהודה, בשמונה היובלות השלמים שחושבו לעיל יש שמונה שנים עודפות, ובעצם היו בארבע מאות ועשרים שנות הבית השני שמונה יובלות ועוד עשרים ושמונה שנים המתחלקות לשביעיות שלמות, ועל כן הבית שחרב בשנה הארבע מאות עשרים ואחת אכן חרב במוצאי שביעית.

אם אמנם האמור בכרייתא של ר' יוסי הוא אליבא דר' יהודה, משתבש החשבון הנוגע לחורבן הראשון. להוכחת שיבוש החשבון מביאה הגמרא את תולדות הבית הראשון וחישוב השמיטין והיובלות בתקופה זו: "דתניא שבעה עשר יובלות מנו ישראל משכנסו לארץ ועד שיצאו".

החשבון פשוט: ביהמ"ק הראשון נחנך בשנת 480 לציאת מצרים (מל"א ו:א). השמט 40 שנות נדודים במדבר והוסף ארבע מאות ועשר שנות עמידתו של הבית הראשון, והרי לך שמונה מאות וחמישים שנה, שהם שבעה עשר יובלות. כאמור, על-פי נבואת יחזקאל השנה הארבע עשרה לחורבן הייתה שנת יובל, והרי לפי החשבון של שמונה מאות וחמישים שנה נראה כי שנת היובל נסתיימה בדיוק עם חורבן הבית! ? התשובה לכך פשוטה ומוכחת בפרשתנו בה נאמר (ויק' כה:ג): "שש שנים תזרע שדך... תזמר כרמך" - מההדגש "שדך"... "כרמך"... לומדת הגמרא: "עד שיהא כל אחד מכיר ארצו". מכאן עולה שעד לסיומן של שבע שנות כיבוש ושבע שנות חלוקה לא החלו למנות לשמיטין וליובלות. אם נחסיר משמונה מאות וחמישים השנה את ארבע עשרה שנות הכיבוש והחלוקה, נקבל כי הגלות החלה במרוצת היובל השבעה עשר, בשנה השלושים ושש. נבואתו של יחזקאל היא אפוא מדויקת.

אם כך, לשיטת ר' יהודה, ששנת היובל עולה לכאן ולכאן ומחזור היובל הוא בן ארבעים ותשע שנה בלבד, יש להוסיף שבע עשרה שנים עודפות (שנה כנגד כל אחד מהיובלות). לפי זה יוצא שהחורבן הראשון היה בשנה השלישית לשמיטה,² ולא במוצאי שביעית, וזו פירכה לשיטת ר' יהודה.

מתרצת הגמרא תירוץ מהפכני: עם הגליית עשרת השבטים ע"י סנחריב הפסיקו למנות את המניין הרגיל, וחזרו למנות עם השבתם לארץ ע"י ירמיהו, בשנה השמונה עשרה למלכות יאשיהו.

בגמרא צפונה הנחת יסוד מרעשה, שירמיהו הנביא החזיר את עשרת השבטים מגלותם. ההוכחה לכך, לפי הגמרא, היא מהאמור בספר מל"ב כב:יד, שבשנה השמונה עשרה למלכות יאשיהו נמצא ספר תורה במקדש, והוא שלח שליחים להיוועץ בחולדה הנביאה. מדוע לא פנה יאשיהו להיוועץ בגדול הדור, הנביא ירמיהו? משום שירמיהו היה עסוק בשליחותו בחו"ל להשיב ולהחזיר את עשרת השבטים!³ עולה אפוא כי היובל האחרון החל להימנות משנת שמונה עשרה ליאשיהו, שמלך עוד ארבע עשרה שנה, ועוד יש להכליל בו את עשרים ושתיים שנות מלכותם של יהויקים, יהויכין וצדקיהו, וביחד הרי לנו שלושים ושש השנים שהוזכרו קודם.

יש בגמרא תירוץ נוסף, אליבא דחכמים שגורסים שהיובל הוא שנה לעצמה (ולא כר' יהודה הגורס שהיובל נמנה לכאן ולכאן), שהסגנון בכרייתא של ר' יוסי בסדר עולם רבה, "וכן בשניה", משווה אמנם את נתוני הזמן של החורבן הראשון והשני, אולם רק בשני מרכיבים: החורבן השני היה בט' באב ובמוצאי שבת, אך לא במוצאי שביעית ולא במשמרת הכוהנים של יהויריב. זהו תירוץ טכני גרידא.

² שבע עשרה שנה כוללות ארבע עשרה שנה שהן שני מחזורי שביעית ועוד שלוש שנים.

³ הוכחה זו של הגמרא מצויה במסכת מגילה יד ע"ב.

תירוץ נוסף, אליבא דחכמים, דן בהיסטוריה של ביהמ"ק השני. לפיו, בשש השנים הראשונות של בית שני, טרם עליית עזרא לארץ, לא מנו כלל. כלומר, מארבע מאות ועשרים שנות הבית השני יש להפחית שש שנים. נותרו ארבע מאות וארבע עשרה שנה שהן שמונה יובלות שלמים ועוד שתי שמיטות שלמות. הבית חרב, כזכור, בשנה הארבע מאות עשרים ואחת, שהייתה אכן מוצאי שביעית.

ברייתא נוספת (בערכין לה ע"ב) משווה את הכניסה לארץ בימי יהושע לכניסה לארץ בימי עזרא: "מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה אף ביאתן בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה".

האם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות? והרי למדנו בברייתא שכבר בבית ראשון, עם גלותם של שני השבטים וחצי (שקדמה לגלות עשרת השבטים) בטלו היובלות, שנאמר (ויק' כה:י): "וקראתם דרור בארץ לכל ישביה" - בזמן שכל יושביה עליה?

תשובת הגמרא: אומר ר' נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין. אכן יובל ממש לא נהג כבר מסוף בית ראשון, אבל מנו את שנות היובל כדי שיוכלו לקדש את השמיטין בשנים הנכונות שכן שנת היובל נמנתה לעצמה, כשיטת חכמים ולא כשיטת ר' יהודה, ועל כן הוצרכו לחשב את שנות היובל על מנת להגיע לחישוב נכון של שנות השמיטה, "דאם לא היו מונים יובלות היו מונים אותה שנה לחשבון השמיטין והווי השמיטין שלא במקומם" (רש"י ד"ה "מנו היובלות לקדש שמיטין").

המעגל שבו פתחנו נסגר. הלל יכול היה לתקן את הפרוזבול, שכן שמיטה מדאורייתא לא נהגה בזמנו, מאחר שיובל לא נהג משעה שלא התקיים התנאי: "וקראתם דרור בארץ לכל ישביה" - בזמן שכל יושביה עליה, היינו מאז גלותם של שבט ראובן, שבט גד וחצי שבט המנשה. מניית הסוגיה שסקרנו עולות כמה שאלות ומסקנות:

1. העובדה שעם הקמת הבית השני (או שש-שבע שנים לאחר מכן, עם עליית עזרא) החלו למנות מחדש, ולא המשיכו רצף של מניין משנות הבית הראשון, מצביעה על כך שבשנות החורבן לא מנו שמיטין ויובלות.⁴
2. רש"י (בגיטין לו, ד"ה "בשביעית בזמן הזה") מביא את מסקנת הגמרא במסכת ערכין, שכאשר אין יובל נהג - אין שמיטה מדאורייתא. עם זאת הוא אומר: "אבל בתורת כוהנים ראיתי דשביעית נהג בזמן שאין היובל נהג, ואומר אני שהוא מחלוקת". רש"י אינו מכריע בשאלה אם שמיטה נהגת כאשר אין היובל נהג, אם לאו.
3. שיטת ר"ת בתוספות באותו מקום (ד"ה בזמן שאתה משמט וכו') היא, שיובל נהג גם בבית שני, והוא מוכיח ממסכת כריתות (יא), שדנה באשם שפחה חרופה. שפחה חרופה נהגת כשנוהג עבד עברי, ועבד עברי נהג רק כשנוהג יובל (ערכין כט ע"א). הוכחה נוספת היא מבתי ערי חומה שנהגו בבית שני (ערכין לא ע"ב), ובתי ערי חומה נהגים רק כשהיובל נהג. מסקנת התוספות היא שהלל לא תיקן את הפרוזבול לתקופת לאחר החורבן. איך מסתדרים התוספות עם האמירה "מנו יובלות לקדש שמיטין", שממנה עולה כי יובל לא נהג בבית שני? אומרים התוספות שביסודה של מימרה זו עומדת ההנחה שמבבל עלו שני שבטים בלבד. אבל לפי מסקנת התוספות ירמיהו החזיר את עשרת השבטים ויאשיהו מלך עליהם. "ואע"ג שלא עלו כולם, חשיב כל יושביה!"
4. מתי נחרב הבית השני? האם בשנה ה-420 או בשנה ה-421 להקמתו? ומהו "מוצאי שביעית"? האם זו השנה ה-421, כמסקנת רוב הראשונים או השנה ה-422 כפי שסובר הרמב"ם (שם הל' ד), שאינו מחשיב את יתרת חודש אב ואת חודש אלול של שנת החורבן.
5. ובכלל, כיצד נמנות השנים? מתשרי? מניסן? אולי השנה ה-421 מתחילה בניסן של שנת החורבן ומסיימת בניסן של השנה שלאחריה?
6. מתי הייתה השמיטה הראשונה בבית שני? הרי בעת החורבן לא מנו שמיטין ויובלות,⁵ והתחילו למנות מחדש שנה לאחר עליית עזרא. באיזו שנה מדובר? בעניין זה יש מחלוקת ושיטות שונות. לפי רש"י והרמב"ם החלו למנות בשנת 3,415 לבריאת העולם,⁶ ולפי רבנו גרשום בשנת 3,413 לבריאה.
7. האם היובל "נמנה לכאן ולכאן" כפי שיטת ר' יהודה או שהיובל היא שנה לעצמה? לפי הרמב"ם יוצא כי שנת היובל אינה נמנית, וחישוב השמיטין הוא בחלוקת השנים לשבע.⁷

⁴ ראה רמב"ם, זרעים, הלכות שמיטה זרעים פ"י ה"ג: "ומשנה זו התחילו למנות מניין אחר".

⁵ לפי הרמב"ם, שם, ה"ה, בסתירה לכאורה לאמור בה"ג, לא מנו יובלות אך מנו שמיטות. ראה בעניין זה "כסף משנה" על-אתר, התמה על קביעה זו של הרמב"ם, וטוען שבזמן החורבן לא מנו לא שמיטין ולא יובלות.

⁶ מדובר בשנים 345-347 לפנה"ס למניינם. כידוע בית המקדש הראשון נחרב ב-586 לפנה"ס ובית המקדש השני נחנך ב-516 לפנה"ס. לפער שנים זה של כמאה ושבעים שנה יש להקדיש מאמר נפרד.

⁷ שם, ה"ו, וראה השגת הראב"ד שם.

8. שנת התחלת המנייה חשובה. שכן, לשיטת הרמב"ם ולרוב השיטות, השמיטות הנהוגות בימינו הן כפולות של שבע, וכל סטייה בשנת ההתחלה תגזור שנה אחרת לשנות השמיטה בימינו. קבלת גרסה מסוימת משנה אפוא את קביעת שנות השמיטה אף למצב הנוהג היום.

עו"ד ישראל ש' אדלר
כפר-סבא

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע